

Belgische vluchtelingen in een opvangloods in het oostelijk havengebied Amsterdam, najaar 1914. (foto Bernard F. Eilers)

Belgische vluchtelingen in Hilversum in de Eerste Wereldoorlog

‘Een hoogst zeldzaam gebeuren, waarvan de indruk diep is’

Jos De Ley

Als gevolg van de Duitse inval in hun land namen ongeveer een miljoen Belgische burgers van begin augustus tot medio oktober 1914 de wijk naar het neutrale Nederland, dat toen zes miljoen inwoners telde. De vluchtelingen werden in allerijl over het land verdeeld. Zij kwamen terecht in kampen, instellingen en scholen, maar ook bij particulieren thuis. Ruim duizend Belgen belandden in Hilversum. Het ‘Comité voor de Belgische Vluchtelingen te Hilversum’ ontfermde zich over 773 van hen. Hoe het deze mensen is vergaan, staat in het verslag dat het comité op de vergadering van 16 januari 1916 vaststelde. Het spreekt van “een hoogst zeldzaam gebeuren, waarvan de indruk diep is en de herinnering bij het tegenwoordig levende geslacht onuitwisbaar zal blijven”.

Op 8 oktober 1914 ontving burgemeester J.C. Gülcher van Hilversum een telegram van de commissaris van de Koningin van Noord-Holland, W.F. van Leeuwen. Hij peilde in opdracht van de minister van Binnenlandse Zaken (en tevens premier) P.W.A. Cort van der Linden welke openbare, handels of andere gebouwen [...] konden worden gebezigd voor tijdelijke onderbrenging Belgische vluchtelingen. Het moest gebeuren in overleg met het plaatselijk steuncomité en de kosten van onderbrenging zouden voor rekening van het Rijk komen. Het is gewenst dat rustige elementen zooveel mogelijk ter plaatse worden geholpen. Minister beraamt intusschen maatregelen om minder gewenschte elementen in kampen uit te breiden. Verwacht heden uw antwoord voor hoeveel mensen plaats.

Burgemeester van Hilversum Jan Cornelis Gülcher (1909-1915).

Telegram van commissaris van de Koningin in Noord-Holland, 8 oktober 1914: "rustige en minder gewenschte elementen".

Goed voorbereid

Hilversum was goed voorbereid. Begin oktober 1914 werd door de chirurg K.H.J. Barendregt de eerste aanzet gedaan tot oprichting van een plaatselijk steuncomité. Intussen was mejuffrouw H. Hooft met haar helpsters jonkvrouw C.C. Nahuijs en mevrouw Van der Aa-Boissevain begonnen met het inzamelen van kleding. P.A. (Pibo) Pijnappel, die met zijn zus in villa Hilveroord op de Hoorneboeg woonde, stelde een woning op zijn landgoed ter beschikking. Ook A.J. van Heemskerck Düker maakte zijn bovenhuis op de Kerkbrink in gereedheid dat plaats bood aan veertig vluchtelingen. De apotheker deed de Hilversumse bevolking tevens een verzoek om geld en huisraad, waaraan dadelijk gevolg werd gegeven. Er kwam zo'n geweldige stroom aan hulpgoederen op gang dat Van Heemskerck Düker zich genoodzaakt zag de fabrieksruimte achter zijn huis beschikbaar te stellen als magazijn voor de spullen

Circulaire

Toen op 8 oktober 1914 het Comité voor de Belgische Vluchtelingen te Hilversum tot stand kwam, waren de eerste gasten alreeds geborgen en veilig onder dak, aldus het eindverslag. De heer E. de Haan, gepensioneerd kapitein ter zee, nam het voorzitterschap op zich. Eerste secretaris werd de bioloog dr. J.C. Costerus en tweede secretaris dr. W.M. van Loon, terwijl de heren Pijnappel en Van Heemskerck Düker het penningmeesterschap voor hun

rekening namen. De rest van het comité bestond uit zo'n 25 Hilversumse notabelen, onder wie diverse predikanten en pastoors. Het bureau was gevestigd in een villa aan de Ministerlaan 2a¹.

De eerste daad van het comité was het opstellen van een circulaire, waarin de Hilversumse bevolking werd gevraagd om tijdelijke huisvesting ter beschikking te stellen en geld te doneren. Met dit schrijven hoopte men voldoende hulp te kunnen organiseren, maar van het aanvankelijke plan om de Belgen eerst op te vangen in doorgangshuizen en hen daarna onder te brengen in gezinnen, zou weinig terechtkomen. In de praktijk bleek dat een langduriger gebruik van de aan het comité afgestane woningen een betere oplossing.

Minister Hartsenlaan 2a (destijds Ministerlaan 2a), kantoor van het Comité voor de Belgische Vluchtelingen te Hilversum en tevens opvanghuis. (foto auteur)

Padvinders op rijwielen

Op 10 oktober was het meteen al raak. Het pas geopende bureau van het comité aan de Ministerlaan werd letterlijk bestormd door plaatsgenooten, aldus het eindverslag. Zij boden hulp aan in alle gewenschte vormen, zoals geldelijke bijdragen, gratis werkzaamheden, meubelen, huisvesting, vooral voor kinderen. Een overvloed van auto's worden ter onzer beschikking gesteld, talrijke padvinders op rijwielen komen en gaan met spoedberichten. Het aantal werkkrachten is nauwelijks voldoende om van al die aanbiedingen nota te nemen of in staat om op alle vragen te antwoorden. Verscheidene dames en heeren zetten zich aan tafels neer om ons tijdelijk te helpen met schrijfwerk, het opnemen van aanbiedingen en het registreren der vluchtelingen. Ook bij de woning op de Kerkbrink van Van Heemskerck Düker, waar meubelen en beddengoed verzameld werden, was sprake van een overstelpende drukte. Vooral op Zondag 11 October ziet men bijna alle padvinders en tal van jonge dames, die erop uitgaan om genoemde ingrediënten op groote schaal bijeen te brengen. Tientallen van handkarren bewegen zich om de duizenden artikelen naar en van het magazijn te vervoeren. Op dien dag worden groote stroomatrasen gemaakt bij de firma Andriessen: 's avonds half zeven worden nog voor pl.m. 75 menschen slaapplaatsen in schoolgebouwen gereedgemaakt. Bij de firma Olthof worden 80 à 90 matrassen in ontvangst genomen.

Voorzwerm

Op diezelfde 10e oktober was om half vier een 'voorzwerm van vluchtelingen' aangekomen op het station

Vlucht uit Antwerpen (Herman Kruyder).

Voorgeschiedenis

Op 28 september 1914 vond de eerste aanval van het Duitse leger op de vesting Antwerpen plaats. De situatie was dermate dreigend dat het Antwerpse gemeentebestuur de inwoners op 6 oktober het advies moest geven om te vluchten. Dat advies werd massaal opgevolgd. Tweehonderdduizend inwoners, de helft van de totale bevolking, verlieten hals over kop de stad richting Nederlandse grens. Ook naar Frankrijk en Engeland werd op grote schaal uitgeweken. Op 9 oktober was de stad grotendeels verlaten, slechts 10.000 burgers bleven achter. Daags daarop begon het Duitse bombardement op de stad. De overgave volgde op 10 oktober. De meeste Belgische burgervluchtelingen zouden niet langer dan een paar maanden tot een jaar in ons land blijven. In deze regio werden behalve in Hilversum, onder meer ook in Bussum, Laren, Loosdrecht en Baarn vluchtelingen opgevangen.

In het bovenhuis (Kerkbrink 18) van apotheker A.J. van Heemskerck Düker werden dadelijk vluchtelingen opgenomen.

Villa Hestia aan de Utrechtseweg diende van oktober 1914 tot april 1915 als opvanghuis.

Ook in villa Johanna Maria aan de Paulus van Loolaan (nu Amaris goozicht) werden Belgen tijdelijk gehuisvest.

van Hilversum. Het waren er geen honderd, waar de burgemeester in eerste instantie om had verzocht, maar veel meer.

Het gevolg was dat de aangeboden vrijstaande villa's onmiddellijk werden betrokken. De bovenwoning van Van Heemskerck Düker op de Kerkbrink werd diezelfde dag in gebruik genomen en ook de leegstaande villa aan

de Ministerlaan werd met spoed voor opvang gereedgemaakt, met uitzondering van de twee kamers waarin het bureau van het comité was gehuisvest. Andere vooralsnog tijdelijke doorgangshuizen waren de compleet ingerichte villa Djembah aan de Soestdijkerstraatweg, het gemeubileerde huis Sterrelaan 66, villa Hestia aan de Utrechtseweg en verder de villa's Johanna Maria² aan

LIJST der woningen waarin vluchtelingen op kosten van het Comité zijn gehuisvest geweest.			
	Afgeestaan door	Directie	
1 ^o . AlbertusPerkstraat 77	J. W. P. Kardoes	Mevr. Slothouber	14 October—1 Februari.
2 ^o . „Carolina”	C. T. Goedewaagen	Mevr. Mulder en Mej. J. C. van Lennep	24 October—17 Dec.
3 ^o . „Djemah”	Mr. F. B. Enthoven	J. H. Eybers	10 October—11 Maart.
4 ^o . „Djakokarta”	Mevr. H. Pernis te 's Hage	B. Loose	13 October—1 Februari.
5 ^o . „Hedwig”	Dr. C. L. Luan	Mevr. Daam	13 October—9 Maart.
6 ^o . „Heideheavel”	„Roode Kruis” afd. Hilv.	Mej. G. ten Bosch	14 October—24 October
7 ^o . „Hestia”	Mevr. Blooker	1 ^o . Mevr. Heybroek e. a. 2 ^o . Mej. v. Heyningen	10 October—15 April.
8 ^o . Heuvellaan 12	G. Key	Mej. van Swieten	1 April—12 Mei.
9 ^o . Hooft van 't Kruis	J. J. L. van Hengel	Mevrouw van Hengel	11 October—1 December.
10 ^o . „Johanna Maria”	H. Hollenkamp	1 ^o . Heer en Mevr. v. d. Meulen 2 ^o . „ „ „ Schelfhout 3 ^o . Mej. B. M. Voer 4 ^o . Mevr. Broekman 5 ^o . Mevr. Söhnlein	12 October—17 Juli.
11 ^o . Kerkbrink 18(boven)	A. J. v. Heemkerck Düker	Mevr. Minkenbof	8 Oct. '14—4 Oct. '15.
12 ^o . Melkpad 32	I. Prins	1 ^o . Mevr. v. Vloten en Mej. L. Testas 2 ^o . Mevr. Rikkeres en Mej. B.M. Veen	12 October—1 April.
13 ^o . Ministerlaan 1	Dames Perk	Mevr. Söhnlein	12 October—1 Maart.
14 ^o . „ „ 2a	P. C. Lasonder	Mevr. Mulder Na 24 October het gezin Thonon L. G. Luyckx	10 October—1 April.
15 ^o . Sociëteitsgebouw	R.-K. Vereniging	1 ^o . Mevr. Strumphler	10 October—1 April.
16 ^o . Sterrelaan 66	Mevrouw Homans—van Benthem van den Berg.	2 ^o . Mevr. Homans	14 October—5 November
17 ^o . Vaartweg 68d	W. F. Leemans te 's Hage	Bewoond door het gezin Thonon	1 April—30 Juni.
18 ^o . Vogelhagen	Mr. J. E. C. Schook	De Heer en Mevr. Schook.	10 October—7 November.

Lijst van Hilversumse huizen en villa's waarin het comité vluchtelingen mocht onderbrengen.

Paulus van Loolaan.

Het chalet op het Hoogt van 't Kruis, eigendom van projectontwikkelaar J.J.L. van Hengel, bood tijdelijk onderdak. Het jachthuis is in 1948 afgebroken.

de Paulus van Loolaan, Ministerlaan 1 en Melkpad 32. Ook werd die dag een aantal vluchtelingen bij particulieren ondergebracht. Binnen enkele dagen zouden nog meer woningen door particulieren beschikbaar worden gesteld.

Op de Lijst der woningen waarin vluchtelingen op kosten van het Comité zijn gehuisvest geweest, is te zien welke huizen er zijn gebruikt voor opvang, wie de eigenaren waren, wie verantwoordelijk waren voor de 'directie' (intern beheer) en in welke periode er gebruik is gemaakt van de beschikbaar gestelde huizen.³ Op de lijst staat onder meer

oud-burgemeester J.E.C. Schook vermeld, die samen met zijn echtgenote enkele weken onderdak bood in de villa Vogelhagen aan de Albertus Perkstraat 19 en de Hilversumse projectontwikkelaar J.J.L. van Hengel die het chalet op 't Hoogt van 't Kruis openstelde.

Het aantal particulieren dat, in overleg met het comité, alleenstaanden of kleine groepjes Belgen in eigen huis opnam, bedroeg 73. Aan het slot van het verslag staat een lijst met hun namen. Grote gezinnen werden ondergebracht in de leegstaande woningen en villa's die het comité ter beschikking had. De bewoners van deze

BELGISCHE VLUCHTELINGEN.

Op alle artikelen ten behoeve van Belgische vluchtelingen geven wij een **extra korting van 10 pct.** op onze bekende billijke prijzen.

H. L. GREEVE,
Kerkstraat 28, Telefoon 411, Hilversum.

Sedikanten. Bedden. Dekens.

Ook de Hilversumse middenstand droeg dadelijk een steentje bij (*De Gooi- en Eemlander*, 10 oktober 1914).

huizen stonden onder leiding van een directie van daartoe geschikt en bereidwillige dames en heeren. Zij zorgden voor het dagelijks toezicht.

Verdeling van werk

Nadat burgemeester Gülcher op 14 oktober aan Binnenlandse Zaken had getelegrafeerd dat hij in zijn gemeente in totaal 700 vluchtelingen kon opvangen, was de toestroom niet meer te stuiten.

In de eerste dagen van de opvang had het comité de handen meer dan vol. Het bestuur kwam eerst dagelijks, toen twee keer in de week en ten slotte wekelijks bijeen. Gelukkig was er voldoende hulp van burgers, padvinders en de plaatselijke middenstand terwijl ook de medische stand zich niet onbetuigd liet.

Na enig geharrewar in het begin kwam er al gauw een goede taakverdeling onder de overige leden van het comité. Zo hield architect J.W. Hanrath het onderhoud van de woningen in de gaten, ging dominee J.W.A.

Klinkhamer Bredius de huizen langs voor een woord van bemoediging en nam mejuffrouw A. Schippers na het vertrek van jonkvrouwe C.C. van Nahuys met onverdroten ijver de zorg over voor het schoenendepartement. Ook een aantal Belgen, van wie de namen Govaert, Petit en Meermans in het bijzonder worden vermeld, zou uitstekende medewerking hebben verleend. Op 22 december 1914 nam Pijnappel het voorzitterschap van het comité over van De Haan en werd mevrouw N.E. Labarrebaronesse Mulert penningmeester. Het tweetal trok samen met eerste secretaris Costerus verder de kar.

Andere initiatieven

Behalve het comité kende Hilversum vier particuliere initiatieven voor vluchtelingenopvang, die een zelfstandig bestaan leidden met eigen geldmiddelen. Enkele bewoners van de Soestdijkerstraatweg hadden voor dat doel de beschikking over een villa van mevrouw Müller Bruïne en een combinatie van eigenaars leidde het

Een groep Belgische vluchtelingen die door de gemeente in de Violen school werd ondergebracht, 31 december 1914. (foto SAGV)

Het Wilhelminagebouw in de Spoorstraat, waar in de winter van 1914-'15 de spijskokerij was.

perceel Waldecklaan 8. Het echtpaar Franco Mendes nodigde enkele dames uit om een aantal gasten op te nemen in een door hen gehuurde woning aan de 's-Gravelandseweg. De dames Gerritsen en Kroon stelden het huis Koninginneweg 15 open en onderhielden daar aanvankelijk 22 gasten. In zes gevallen werd huisvesting verleend op voorwaarde dat het comité voor het eten zorgde.

De gemeente Hilversum huisvestte zo'n honderd vluchtelingen in drie schoolgebouwen, aan de Schoolstraat, Neuweg en Violenstraat. In die scholen werden ook enkele minder passende elementen (mensen die door hun gedrag uit de toon vielen) van het comité overgenomen. Ook nam de gemeente de ontvangst van de vluchtelingen bij het station voor haar rekening. Zij werden naar het Wilhelminagebouw⁴ gebracht, daar van spijs en drank voorzien en geregistreerd.

Medio november gaf de burgemeester aan de provincie door welke goederen op rijkskosten door de gemeente waren aangeschaft.⁵ Zo werden bij voorbeeld voor het Wilhelminagebouw 2 koks kielen gekocht, 2 koks schorten, 6 aardappelmessen en 2 wasch of kookfornuizen aangeschaft; voor de school aan de Neuweg 26 matrassen en 20 hoofkussens, 23 gewatteerde dekens, 24 lepels/diepe borden en groote borden en voor de school aan de Koningstraat 12 diepe borden, 21 kleine borden, 9 kommetjes, 2 papepels en 1 theelepeltje.

Het dagblad *De Gooi- en Eemlander* nam al gauw een kijkje in een paar van die asylen en constateerde dat alles in het werk is gesteld om den vluchtelingen de ballingschap zoo dragelijk mogelijk te maken. (...) *De liefdadigheidszin der Hilversummers heeft zich dan ook schitterend geopenbaard* (...)⁶

Huisraad, eten, kleren, water en gas

De stroom aan ledikanten, matrassen, dekens, tafels, stoelen, kachels, borden, kommen, schotels, karpetten, linnengoed enz. die het comité in de laatste maanden van 1914 bereikte, was zo groot dat een deel moest worden opgeslagen. Daarvoor werd dankbaar gebruikgemaakt van de ruime fabriek van comitélid L. Vlaanderen K.Pz. en ten slotte ook het pakhuis van de weduwe De Man. Brood, koffie en andere dagelijkse behoeften waren aanvankelijk op de bon verkrijgbaar en werden later op andere wijze door de directies van de huizen ingeslagen. De verstrekking van warm eten verliep echter centraal. Alweer was het de heer Vlaanderen die als penningmeester van de 'Vereeniging voor warme spijsuitdeeling' het comité grote diensten bewees. Hij zorgde ervoor dat de Belgische vluchtelingen een warme maaltijd kregen. Daar kwam een eind aan toen de gemeente op 7 november haar eigen hulpbehoevenden van gratis eten ging voorzien. Reden voor politicommissaris J.J.A. de Koning, die reeds zorgde voor de gemeente-vluchtelingen, om een spijskokerij voor alle Belgen op te zetten in het

Wilhelminagebouw. Vier Belgen onder leiding van conciërge Pondman namen deze taak op zich. Na de winter kon weer gebruik worden gemaakt van de Warme spijsuitdeeling.

De rekening voor het gas in de opvanghuizen werd door het comité betaald, waarvan een deel later door de gemeente werd gerestitueerd. De Utrechtsche Waterleiding-Maatschappij leverde gratis water.

De gevluchte Belgische schoenmakers werden ingezet om schoenen te repareren om zo onnodige aankoop te voorkomen. Voor de reparaties werd een dubbelte gevraagd en uit de opbrengst ontvingen de herstellere een weekloon van een gulden.

Andere hulp

Hilversum kreeg ook hulp uit de naaste omgeving. Zo naaide de pas opgerichte 'Dameskrans 1914' uit 's-Graveland onder leiding van mevrouw Harinxma thoe Slooten 11 kinderhemden, 6 manshemden, 12 vrouwenpantalons, 6 meisjespantalons, 4 jongensbroekjes, 5 vrouwenlaapjakjes en 7

kindernachtponnetjes.⁷ De krans ging vervolgens over tot het breien van wanten en sokken voor militairen.

Zoals vermeld verliep niet alle hulp via het comité. Ook vanuit de Hilversumse bevolking werd spontaan hulp georganiseerd, zoals door de familie Gosler. Van bevriende zijde hadden zij een grote partij kledingstukken ontvangen om te verdelen onder de Belgen. Voor de mannen waren ingekomen 33 complete costuums, 21 overjassen, 36 broeken, 36 borstrokken en een groot aantal hemden, zakdoeken enz. en voor de vrouwen 52 blouses, 40 schorten, 34 hemden, 36 borstrokken, 24 flanellen, 20 nachtjaponnen, 60 paar kousen, omslagdoeken enz. Men kan zich de vreugde der arme vluchtelingen voorstellen toen zij al deze goede gaven in ontvangst kwamen nemen. (...) De vrouwen ontvingen tevens wol om sokken te breien en er werd beloofd, dat wie het eerste paar sokken inleverde, op een verrassing kon rekenen.⁸

Medische verzorging, wassen en baden

De Hilversumse medici, onder anderen tandarts P.J. Dagevos, stelden zich kosteloos beschikbaar. De vluchte-

Ook in Heideheuvel werd door het Rode Kruis een aantal Belgische zieken verpleegd. (foto SAGV)

Amy Grothe-Twiss. (foto SAGV)

lingen kregen via de gemeente gratis geneesmiddelen. Op 18 oktober meldde gemeentearts Beukers aan de burgemeester dat de gezondheidstoestand van de Belgische vluchtelingen over het algemeen zeer bevredigend was. Dit was volgens hem te danken aan het feit dat de meesten niet tot de armste bevolgingsklasse doch meer tot de klasse der werklieden en van de kleinen middenstand behoorden. Wel hadden sommigen het begrijpelijkerwijs met de zenuwen te kwaad. De dokter zag echter geen noodzaak voor massale vaccinatie.¹⁰ Letterlijk overal was aan gedacht en van alle kanten kreeg het comité medewerking. De Belgen mochten

hun kleren en beddengoed wassen bij de ontsmettingsinrichting van de Noord-Hollandsche Vereeniging 'Het Witte Kruis'; de Volksbadhuizen¹¹ en de Hilversumsche Bad- en Zweminrichting¹² verstrekten gratis entreekaartjes; en de R.K. Ziekenverpleging en het Diaconessenhuis boden kosteloze verpleging aan. Ook op Heideheuvel werden vluchtelingen gratis verpleegd door het Rode Kruis; het ging in totaal om tien volwassenen. Twee kinderen zagen in het verpleeghuis het levenslicht.¹³

Onderwijs

De gemeente zorgde van meet af aan voor het lager onderwijs. Schoolopziener P.J. van Ravesteyn faciliteerde de gebouwen en wees de onderwijzers aan. Daarbij werden ook de Belgische leerkrachten, madame Antoinette Desutter-Peynaert (ondergebracht op de Kerkbrink) en de heren L. van Mol (ondergebracht op Hoflaan 22) en Haemels, ingeschakeld. Ook werden er Belgische kinderen op de rooms-katholieke lagere scholen onderwezen, deels door Belgisch personeel. Gedurende een half jaar is aan ongeveer tachtig Belgische kinderen lesgegeven. In april 1915 waren daar nog maar 23 van over. Het voortgezet onderwijs richtte zich vooral op de Engelse taal, aangezien er onder de vluchtelingen veel spoorwegambtenaren in ballingschap waren. Aan hen was voorgehouden dat hun loopbaan mogelijk in Engeland kon worden voortgezet. De taallessen werden gegeven in het kantoor aan de Ministerlaan.

In Villa Corvin werd kerstmis 1914 met Belgische gasten sfeervol gevierd.

De pijnlijke affaire Gosler

Het boterde niet tussen de 'hulpvaardige' familie Gosler en het Comité voor de Belgische Vluchtelingen te Hilversum. De Goslers hadden al eerder hun diensten aangeboden, maar het comité was daarvan niet gediend omdat de familie geen gunstige reputatie bezat. Die weigering zette kwaad bloed. Het kwam tot een pijnlijke controverse in de kwestie rond de Antwerpse gezin Leenaarts. Deze familie kon niet goed aarden in Hilversum en vervuilde al na één dag villa Hestia voor het chalet op 't Hoogt van Kruis. Voor hun talloze klachten vonden de Belgen een gewillig oor bij de Goslers. Na een vergeefse terugkeerpoging van vader Leenaarts naar Antwerpen belandde hij op 12 maart 1915 weer in villa Hestia, waar men hem de deur wees. Daarop drongen moeder en dochter Gosler de villa binnen en maakten zo hevig stennis, dat voorzitter Pijnappel en burgerwacht Korthof moesten optreden. Vader Gosler, die buiten stond, schold Korthof uit en kreeg een proces-verbaal. De Journalist Gosler wendde zich tot Binnenlandse Zaken en er was een uitgebreid verslag van Pijnappel, Korthof en de burgemeester voor nodig om minister Cort van der Linden gerust te stellen.⁹

Valse concurrentie

De vrouwen hadden voldoende omhanden met de verzorging van hun gezin, zo stelde het comité. De mannen hadden het echter moeilijk omdat ze, behalve de reeds genoemde schoenmakers, geen werk of taak hadden. Zij werden vooral ingezet bij het aardappelen schillen, het transport van hulpgoederen en warme maaltijden. Daarnaast werden ze soms gevraagd te helpen bij wat tuin- en buitenwerk. Op een gegeven moment hebben de spoorwegambtenaren zich georganiseerd om passend werk te krijgen. Dat was niet de bedoeling. Tegen het zoeken van werk door en voor de Belgen bij de burgerij heeft het comité zich daarentegen schrap gezet als bron van concurrentie met de Hilversumsche bevolking.

Desondanks heeft een aantal Belgen werk gevonden, maar in alle gevallen tegen onze zin, staat er verontwaardigd in het verslag.

Kerstfeest met vlag

Om de Belgen geestelijk te steunen werd de rooms-katholieke kerk uitgenodigd bij een bijeenkomst van

Aankomst van Belgen in Nederland, 1914 (Piet van der Hem).

Casa Cara waarin een aantal Belgen op particulier initiatief werd gehuisvest.

gelovigen in het gebouw van de R.K. Werklieden-vereeniging St. Jozef. Pastoor Van Hengel sprak een woord van troost en bemoediging, maar hij wekte de talrijke aanwezige vluchtelingen ook op om zich *gedurende hun gedwongen verblijf in Nederland in alle opzichten behoorlijk te gedragen.*

Ook werden in de woningen door de diverse directies gezellige avonden georganiseerd met muziek, voordrachten en een extra versnapering. Later in het jaar werd sinterklaas gevierd met *kleine geschenkjes en lekkernijen.* Een hoogtepunt vormde echter het kerstfeest, waaraan door de directies een *zoo passend en plechtig karakter werd gegeven dat menigeen met aandoening daaraan zal terugdenken.*

Amy Grothe-Twiss¹⁴, eigenaresse van Villa Corvin aan Bergweg 33, schreef in haar memoires hoe zij het kerstfeest met de Belgische gasten in haar huis gevierd had. *Zij werden alle uitgenodigd om den namiddag op Corvin door te brengen. In de hal en in de kamers die ineen liepen werden er vele kleine en grootere tafels geplaatst. De piano kwam in de hal te staan, daarom heen groepeerde zich een klein orchest. Map Lameris was op haar plaats om op de piano te spelen. Er waren ketels*

*met chocolade gekookt en groote schotels met gebakjes werden aangedragen, en spoedig heerschte er een opgewekte stemming. Toen de schemer inviel werden de kaarsjes aangestoken en onder het zingen van 'Heilige Nacht' gingen de glazen deuren naar de salon open. Iedereen trad nader en de ontroerde Belgen zagen hun dierbare vlag, het symbool van hun land, dat nu in handen van den dwingeland was, maar hun nog nooit zo lief was geweest, hun vlag in breede plooiën neerhangen achter den opbouw van het kerstlandschap.*¹⁵

Aantal vluchtelingen

Op 27 oktober 1914 stelde het comité een lijst op met namen van de Belgische vluchtelingen die onder zijn gezag vielen: het totaal aantal bedroeg 773. Daarnaast was de gemeente Hilversum voor nog eens 104 vluchtelingen verantwoordelijk. Bovendien kwamen ongeveer honderd Belgen op eigen kosten naar Hilversum.

In december 1914 werden ook nog vluchtelingen op kosten van het overkoepelende 'Nederlandsch Comité tot steun van België en andere slachtoffers' ondergebracht. In dit geval ging het om mensen die een goed heen-

komen zochten, maar het liefst buiten de vluchtelingenkampen wilden blijven. Twee percelen werden ter beschikking gesteld aan zeventig personen, tegen een vergoeding van 35 cent per persoon per dag. In april 1915 werd door het Nederlandsch Comité verzocht nog meer vluchtelingen op te nemen. Nu waren het de zogeheten 'pauvres honteux', de stille armen die te goed werden geacht voor de kampen. Voor deze mensen was een vergoeding van 75 cent per persoon per dag beschikbaar. Maar voor hen kon de meerderheid van het Hilversumse comité geen sympathie opbrengen.

Uiteindelijk stelde het comitélid mevrouw H. van Loon-Lipjes zich persoonlijk beschikbaar voor de zorg en begeleiding, evenals mejuffrouw Iterson en de weduwe

Söhnlein. Het Nederlandsch Comité huurde daarop een aantal kamers en huizen voor deze groep vluchtelingen, o.a. Casa Cara, Heuvellaan 10 en 12 en Mauritslaan 9 en 11. Het ging om 34 mannen, 32 vrouwen en 44 kinderen. De huizen werden ingericht met vrijgekomen huisraad van het Hilversumse comité.

Er hadden in dat eerste jaar van opvang zeven geboortes plaats; een van de kleintjes stierf al na zeven maanden, zo meldt het comité. Eén Belg bezweek aan uitputting veroorzaakt door de vlucht. De krant deed verslag van de gebeurtenis. *De Belgische spoorbeambte, J. van Someren, uit Mechelen, was naar ons land gevlucht en in deze gemeente ondergebracht. Wegens ziekte moest hij weldra in de R.K. Ziekenverpleging worden opgenomen, waar hij deze week overleed.* De

Commissaris van politie te Hilversum J.J.A. de Koning droeg zorg voor de vluchtelingen die op kosten van de gemeente werden opgevangen.

Zeppelin

In maart 1915 sloeg tijdens een hoogmis in de Vituskerk de bliksem in de toren. Er ontstond grote paniek onder de kerkgangers. Enkele vrouwen vielen flauw, maar priester-kapelaan Alfrink wist de menigte met succes te bedaren. In de linker zijbeuk echter was de schrik echter groot, want daar zaten de Belgische vluchtelingen. Deze getraumatiseerde mensen verkeerden in de veronderstelling dat een zeppelin een bom had afgeworpen op de kerk.¹⁶

mis in de St. Vituskerk werd door bijna alle in Hilversum vertoevende Belgen bijgewoond. Zij vormden een lange rouwstoet richting het rooms-katholieke kerkhof. De echtgenoot van den overledene was niet in staat den droeven tocht mede te maken, en werd zachtken door liefdezusters weggeleid.¹⁷

Geldmiddelen

Het comité was in staat alle benodigde uitgaven zelf te dekken, zonder steun van het Rijk of het overkoepelende Nederlandsch Comité. Vele burgers stortten elke week naar eigen vermogen een geldbedrag.

Een metselaar doneerde bijvoorbeeld vijf cent per week en een koopman vijftig gulden. De Belgen die loon ontvingen, zoals de ambtenaren van de Belgische Staatsspoorwegen, droegen bij aan de kosten. Degenen die op eigen benen konden staan, werden gestimuleerd

zelf voor hun huisvesting te zorgen. Een aantal van hen drong er op aan in de opvang te mogen blijven. Dat heeft wel eens tot scheve ogen geleid. Er waren erbij die van twee walletjes aten, én loon ontvingen én van gratis eten plus onderdak genoten. Ze gebruikten hun inkomen op een

VERKOOSTINGEN
voor telegrafische overzendingen in de telegrafische dienst.

1. in de telegrafische dienst
2. in de telegrafische dienst
3. in de telegrafische dienst
4. in de telegrafische dienst
5. in de telegrafische dienst

NB. Het Rijk aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade van een telegram verzonden.

TELEGRAM N° _____ verzonden.

Aangehouden te _____ uur _____ op _____

Ontvangen te Hilversum, den _____ 1914.

HAARLEM 142 87 29/10 4 : 5.25 REG.

MINISTER BINNENLANDSCHE ZAKEN SEINT : MY BLEEK DAT ENKELE BURGEMEESTERS EN STEUNCOMITES MYN WENSCH DAT ZACHTE DRANG WORDE UITGEDEFEND OP DE VLUCHTELINGEN OM TERUG TE KEEREN VERKEERD IS BEGEPEN HET ZOU TEN EENEMALE IN STRYD ZYN MET DE EISCHEN ONZER GASTVRYHEID INDIEN DEZE ZACHTE DRANG ZOU ONTAARDEN IN INDIRECTEN OF DIRECTEN DRANG OM ONS LAND TE VERLATEN DE VLUCHTELINGEN BLYVEN VRY VAN AL OF NIET TERUG TE KEEREN EN BEHOOREN VOORZOOVER ZY ONVERMOGEND ZYN VAN HET NOODIGE TE WORDEN VOORZIEN - COMMISSARIS KONINGIN NOORDHOLLAND VAN LEEUWEN

GEZIEB EN BEHOORLIJKE
29/10/14 31

Draad of Telegrafische dienst.

Telegram van commissaris van de Koningin in Noord-Holland, 29 oktober 1914: zachte drang mag niet onttaarden.

wijze, die afgunst bij hun mede-vluchtelingen (bewoners van hetzelfde huis) en ergernis bij vele Hilversummers wekte. In die gevallen werd een percentage van hun loon vastgesteld dat ze moesten afstaan om de kosten te dekken. In twee gevallen was een zekere dwang noodzakelijk en moest het Comité krachtiger optreden dan het zelf zou hebben gewenscht.

Ook politiecommissaris De Koning, onder wiens gezag de door de gemeente opgenomen vluchtelingen vielen, werd naarmate de maanden verstreken ongeduldig. Op 3 februari 1915 schreef hij de burgemeester of het geentijd was om de vluchtelingen die in de drie scholen verbleven en het daar zeer goed en een groot deel hunner blijkaar beter dan zij het thuis hadden, door te sturen naar het nieuwe vluchtkamp Ede. Er is geen sprake van dat zij uit eigen beweging zullen weggaan. Enige zachte drang was gewenst, aldus de commissaris. Ook moesten de schoollokalen weer in gebruik genomen worden voor onderwijs, was zijn mening. Aan het eind van de maand werden de lokalen ont-

ruimd. De meesten keerden terug naar Antwerpen. Er bleven 29 gemeente-vluchtelingen over voor het kamp. Alle deze personen behooren tot de fatsoenlijken werkmansstand en hebben zich in deze gemeente voorbeeldig gedragen.¹⁸

Vertrek

Al in oktober 1914 was een aantal Belgen teruggekeerd naar hun vaderland toen uit diverse berichten bleek dat er geen gevaar meer dreigde. Comitélid Van Heemsckerck Dücker was per auto naar Antwerpen gereisd om zich persoonlijk van de situatie op de hoogte stellen. Hij kwam terug met dermate geruststellende tijdingen dat een groot deel van de aanvankelijke aarzelende vluchtelingen besloot huiswaarts te keren. Ook de Nederlandse consul in het inmiddels door Duitsland bezette Antwerpen liet weten dat de toestand volkomen rustig en ordelijk was.¹⁹ Via een aanplakbiljet maakte burgemeester Gülcher al op 14 oktober bekend dat de bezetter toestemming had ge-

ONTVANGSTEN	Guldens	Francs	UITGAVEN	Guldens	Francs
Bijdragen in eens	5052.15	25.56	Algemeene onkosten	1900.52	
Maandelijksche bijdragen . . .	4348.25		Middageten (Melkp., Wilh.geb.)	5586.82 ^b	
Wekelijksche	10577.93		TEHUIZEN:		
Bijdragen van Belgen	182.95	2302.81	Voeding en Kruidenierswaren	10265.27 ^a	
Overdracht van gelden bij			Vuur en licht	838.02 ^b	
anderen ingekomen Mk.100	1471.47	72.58	Gem. diensten, Waterleiding .	1209.11 ^a	
Voorschotrekening, terugontv.	1800.21 ^a	344.50	Kleeding en schoeisel	1144.09 ^b	
Geldwisseling	8.50	20.69	Reiniging	758.09 ^b	
			Bijz. bijstand	461.23	
			Voorschotrekening, betaald .	717.55	866.12
			Geldwisseling	9.72 ^b	21.—
			Batig Saldo in Kas + Mk. 100.-	551.01	1879.02
Totale ontvangsten Mk. 100 +	23441.46^a	2766.14		23441.46^a	2766.14

Dit geeft den toestand der Kas weer op 31 Dec. 1915, sedert dien hebben er reeds weer afbetalingen plaatsgehad. De boekhouding der penningmeesteres ligt voor de contribuanten ter inzage te haren huize (Borneolaan 2) op Maandag 7 en Dinsdag 8 Februari van 9 uur v.m. tot 4 uur n.m.

Het Comité voor de Belgische Vluchtelingen te Hilversum was er trots op de klus geklaard te hebben zonder steun van het Rijk of het overkoepelend Nederlandsch Comité.

*Aan de Heeren van het Comité voor
Belgische Vluchtelingen te Hilversum.
Alvorens Uwe gastvrije Gemeente te
verlaten is het mijne menschelijke plicht,
U mijne innigste dankbaarheid te betui-
gen voor de hartelijke en welgemeende
ontvangst, die wij in Uwe gemeente ge-
noten hebben. Zijt verzekerd dat onze
dankbaarheid zal bijblijven tot onzen
laatsten dag en dan zal overgaan tot onze
kinderen. Dank Mijnheeren en Burgers
van Hilversum.
Eene familie Belgische Vluchtelingen,
Antwerpenaren.*

Al eerder vertrokken Belgische refugies betonen hun dankbaarheid in de krant van 21 oktober 1914.

geven tot terugkeer van Belgische burgervluchtelingen. In de periode van 20 oktober tot eind november gaf hij vrijwel dagelijks het aantal repatrianten door aan de provincie. Het waren er zo'n 200 in totaal. Dat het zo vlot verliep was wellicht het gevolg van de actie van minister Cort van der Linden, die bij de opvang-gemeentes had aangedrongen 'zachte drang' uit te oefenen op de vluchtelingen om terug te keren. Hij telegrafeerde de gemeentes echter dat zachte drang niet moest ontaarden in (in)directe dwang, dat zou immers in strijd zijn met de eischen onzer gastvrijheid.

Verreweg de meeste vluchtelingen gingen terug naar België, meestal naar of via Antwerpen. Vervoer per trein naar het thuisland was gratis en er werden zelfs extra treinen ingezet vanuit Haarlem en Antwerpen.²⁰ Een aanzienlijk aantal vertrok naar Engeland, in de hoop daar als spoorwegambtenaar werk te vinden of een andere betrekking. Sommigen gingen naar Frankrijk, hun reis verliep via Engeland. Een gedeelte van de achtergebleven Belgen vertrok naar vluchtelingenkampen.

Het vervoer naar België werd door de overheid betaald, de reis naar Engeland door de Hollandsche Stoomboot Maatschappij. Voorwaarde was wel dat de vertrekkenden onvermogen en niet van dienstplichtigen leeftijd waren, waar- schuwde het ministerie van Binnenlandse Zaken. In Hilversum werd eind 1914 een namenlijst opgesteld van gegadigden voor vertrek naar Engeland. Daarop staan

vier gezinnen uit Mechelen, Wilrijk en Antwerpen, twee alleenstaande mannen en een vrouw. Het noodzakelijke paspoort was te verkrijgen bij de betrokken consulaten.²¹

Achterblijvers

In februari 1915 deed de krant verslag van het vertrek van de Belgen uit de villa Johanna Maria van de heer Hollenkamp. Ze werden uitgeleide gedaan door een groepje achterblijvende landgenooten. Hoewel allen hoogst dankbaar waren voor de gulle gastvrijheid, hier genoten, verlangden zij toch naar hunne haardsteden terug, in angstige hoop, of alles nog zou gebleven zijn zooals zij het in overhaaste vlucht hadden verlaten. (...) Na hartelijk afscheid te hebben genomen, stoomden de Belgen weg, wuivend met hunnen zakdoeken, zoolang zij nog in 't zicht waren.²²

Uiteindelijk bleven ongeveer honderd vluchtelingen met wie het comité in contact stond in Hilversum achter. Zij hadden een eigen inkomen - de meeste van hen waren spoorwegambtenaren - en woonden op zich zelf in huisjes die waren ingericht door het comité, o.a. in de Zadelstraat, Violenstraat, Chrysantenstraat, Kerklaan en St. Annastraat. Dat het deze mensen niet echt voor de wind ging blijkt uit een smeekbede die een aantal van hen in september 1915 richtte aan de gemeente; verkerende in den droevigen toestand zelf over geene voldoende inkomsten te beschikken vragen zij de gemeente om in geval van ziekte, de kosten voor geneesheer en medicijnen te kunnen dekken.

Vluchtelingen (Leo Gestel).

Dit werd door de gemeente in twijfel getrokken en het Burgerlijk Armbestuur van Hilversum deed onderzoek naar hun huiselijke omstandigheden en de hoogte van hun Belgisch traktementen.²³

Woord van dank

Aan het slot van het Verslag bedankt het comité alle instanties en personen die er mede voor verantwoordelijk waren dat deze professionele opvang in Hilversum mogelijk was. De Rekening en Verantwoording laat een sluitende inkomsten- en uitgavenpost zien van 23.441,14 gulden en 2766,14 Belgische franken.

Een indrukwekkende lijst van donateurs is aan het eind van het verslag opgenomen.

De ontbinding van het comité vond op 31 december 1915 plaats. Speciale vermelding krijgen de onvermoeibare voorzitter P.A. Pijnappel en zijn eerste secretaris dr. J.C. Costerus. Zij schreven op 27 januari 1916 aan de burgemeester (inmiddels M.S. Koster) dat hun taak er op zat, omdat de laatste negen van de door hen onderhouden vluchtelingen in augustus naar het vluchtoord Ede waren

vertrokken. Merkwaardigerwijs vond opheffing van het comité pas plaats in 1919. Er werd toen een advertentie in de krant geplaatst omdat het comité in verband met zijn aanstaande opheffing huisraad en beddengoed wilde retourneren aan de voormalige eigenaren.²⁴

Tweede golf niet welkom

Aan het einde van de oorlog kwamen nog eens 48.000 Franse vluchtelingen onze grens over, die beducht waren voor Duitse wanhoopsoffensieven. Even werd gevreesd dat Nederland voor de tweede keer te maken zou krijgen met een golf vluchtelingen, die ook vele in paniek geraakte Belgen zou meeslepen.

De provincie Noord-Holland peilde de gemeentes in oktober 1918 op opnamebereidheid, zo ook Hilversum. Men toonde zich allesbehalve enthousiast. Er zouden slechts drie gymnastieklokalen beschikbaar zijn voor ca. 150 vluchteling-en en bovendien heerste de Spaanse griep epidemie, waardoor de ziekenhuizen al vol zaten. Ook was er in tegenstelling tot 1914 een nijpend tekort aan voedsel.²⁵

BRONNEN EN LITERATUUR

- SAGV, Archief gemeentebestuur Hilversum 1851-1939, dossier nr. 4780-4787. Daarin: Verslag over werkzaamheden van het Comité voor de Belgische vluchtelingen te Hilversum.
- Aalst, M. van en E.J.J. de Paepe, 'Hilversum in de eerste wereldoorlog', in: *HHT Eigen Perk* 2004/3.
- Berg, Max van den, 'De Ministerlaan bekeken', in: *HHT Eigen Perk* 2011/2
- Digitaal krantenarchief Delpher, www.delpher.nl
- Ley, Paul De, *Holland-België 1914-1940, een familiegeschiedenis*. Soesterberg, 2008.
- Parmentier, Annemieke, *Van Johanna Maria tot Amaris Gooizicht*. Hilversum, 2012.
- Roodt, Evelyn de, *Oorlogsgasten, Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Zaltbommel, 2000.
- Voort, Harry van der, 'Hilveroord, vanouds Hoorneboeg', in: *Oorden van schoonheid, Buitenplaatsen en landgoederen in Hilversum*. Hilversum, 2000.

NOTEN

- ¹ Van den Berg, *De Ministerlaan bekeken*, in: *HHT Eigen Perk*, 2011/2. Het oorspronkelijke huis villa Bouwzicht werd in 1872 gebouwd door minister Cornelis Hartsen. In 1911 werd helft Bouwzicht afgebroken om plaats te maken voor winkels aan de 's-Gravelandseweg, o.a. meubelzaak Van der Heide. De meubelzaak werd Ministerlaan 2, de overgebleven helft van Bouwzicht werd Ministerlaan 2a (tegenwoordig Minister Hartsenlaan 2a).
- ² Parmentier, *Van Johanna Maria tot Amaris Gooizicht*. De villa Johanna Maria stond op de hoek van de Paulus van Loolaan en de Bergweg. Op deze plek is nu het zorgcentrum Amaris Gooizicht gevestigd.
- ³ Op de Lijst Belg. Vluchtelingen van 27 oktober 1914 staat vermeld dat toen 24 mensen op het landgoed Hoorneboeg van de heer Pijnappel verbleven. Dit wordt echter niet vermeld in het verslag van het Comité voor de Belgische Vluchtelingen te Hilversum.
- ⁴ Het voormalige Wilhelmina Hotel aan de Spoorstraat was al spoedig na de opening in 1880 geen succes. Nadien was het enige tijd in gebruik was bij de gemeente (afdeling Publieke Werken) en als sportschool (Van Hellemond).
- ⁵ SAGV, Archief gemeentebestuur Hilversum 1851-1939, dossier nr. 4780-4787.
- ⁶ *De Gooi- en Eemlander*, 14 oktober 1914.
- ⁷ *De Gooi- en Eemlander*, 7 oktober 1914.
- ⁸ *De Gooi- en Eemlander*, 6 januari 1915.
- ⁹ Harry van der Voort, 'Hilveroord, vanouds Hoorneboeg', in: *Oorden van schoonheid, Buitenplaatsen en landgoederen in Hilversum*, Hilversum 2000.
- ¹⁰ SAGV, idem. Zie noot 5.
- ¹¹ De in 1911 opgerichte Vereniging Volksbadhuis exploiteerde destijds een badhuis op de hoek van de Mauritsstraat en de Gasthuisstraat. De badhuizen Over 't Spoor en Meidoornstraat werden pas in 1920 en 1921 geopend.
- ¹² Het zwembad was gevestigd aan de Badhuislaan.
- ¹³ *De Gooi- en Eemlander*, 3 juli 1915.
- ¹⁴ Jonkvrouw Henriëtte Amélie Jeannette Grothe-Twiss (1860-1947) was publiciste en geldt als stichtster van het openluchttheater in Nederland. Zij schreef haar memoires op 82-jarige leeftijd.
- ¹⁵ *Hilversums Historisch Tijdschrift Eigen Perk*, 4/2006.
- ¹⁶ *De Gooi- en Eemlander*, 3 maart 1915.
- ¹⁷ *De Gooi- en Eemlander*, 31 oktober 1914.
- ¹⁸ SAGV, idem. Zie noot 5.
- ^{19/20} SAGV, idem.
- ²² *De Gooi- en Eemlander*, 24 februari 1915.
- ²³ SAGV, idem. Zie noot 5.
- ²⁴ *De Gooi- en Eemlander*, 25 juni 1919.
- ²⁵ SAGV, idem. Zie noot 5. De verwachte toestroom bleef uit. Er zijn daarover in het Streekarchief geen nadere gegevens aangetroffen.